



## “DEVLET ANA” ROMANININ SOSYOLOJİK BOYUTLARI

**İbrahim BİRİCİK\***

*Ben romanımda herhangi bir tarihî dönemi anlatmıyorum; bir toplumun o çağdan bu çağa yansıyan dinamiğini belirtmeye çalışıyorum.*

(Kemal Tahir)

**Geliş Tarihi: Nisan, 2016**

**Kabul Tarihi: Eylül, 2016**

### Öz

Kayı Beyliği gibi ufak bir uç beyliğinin cihana hükmeden bir imparatorluğa dönüşümündeki sosyolojik temellerin atılma sürecini anlatan Devlet Ana romanı, o devrin sosyal ve siyasi hayatına ayna tutar. Romanda “Osmanlı” ismiyle müsemma bir yaşam tarzının, Osmanlı’nın gelenek ve göreneklerinin ve Ahilik Teşkilatı gibi sosyal kurumların; beylikten devlete, aşiretten millete dönüşüm sürecindeki katkılarına yer verilir. Bu roman, Kemal Tahir’in roman yazımında “tarih” malzemesini nasıl kullandığını göstermesi bakımından önemlidir. Kemal Tahir, toplumsal sorunlara sanatçı kimliğinden dolayı kayıtsız kalamadığı için bu sorunlara alternatif çözümler arar. Tarih de Kemal Tahir’e göre bu alternatif çözümlerin en zenginlerindedir. Çünkü tarih içinde ortaya çıkan sorunlar, yine tarih içinde irdelenerek çözüme kavuşur.

Devlet Ana romanı ile Türk okuyucusunu Batı karşısında aşağılık kompleksinden kurtarma gayretinde olan Kemal Tahir; medeniyetler çatışmasının sergilendiği romanda, Türk toplumunun özündeki “adil” ve “kerim” devlet anlayışını Batı’daki sömürge düzeni ile mukayese eder. Türk okuyucusunun özündeki sosyolojik dinamizmi roman vasıtası ile keşfettirmeye çalışan Kemal Tahir; Osman Bey, Orhan Bey, Akçakoca, Bacıbey gibi roman kahramanlarından ve tarihî şahsiyetlerden idealize edilmek istenen bir Türk tipini oluşturmaya çalışır.

Sosyolojik gelişimi, romandaki kurguya yansıtan Kemal Tahir; tarihî malzemeyi amacına uygun bir şekilde sosyolojik temelli işler. Romanda beylikten devlete gelişim sürecindeki toplumun temel dinamiklerinden olan ATÜT algılamasına, Kerim Devlet anlayışına ve Ahilik Teşkilatı’nın işlevine vurgu yapılır. Bu çalışmada amaç; Devlet Ana romanı kapsamında çok boyutlu bir romanı, sosyolojik boyutta incelemektir.

**Anahtar Sözcükler:** Roman, tarih, sosyoloji, Kemal Tahir.

### SOCIOLOGIC DIMENSIONS OF THE NOVEL “THE DEVLET ANA”

#### Abstract

The novel Devlet Ana, which tells the process of sociological founding during the transition of a small government like Kayı into an empire that hold do minion over the world, reflects that era’s social and political life. Also a life style, customs and traditions that are known as Ottoman and contributions of social organizations like Ahi during the transition of a

\* Öğretmen; Milli Eğitim Bakanlığı, [ibrahim.bd@hotmail.com](mailto:ibrahim.bd@hotmail.com).

government into a state and a tribe into a nation take place in the novel. The novel is important how Kemal Tahir uses history making during the writing novel. Kemal Tahir looks for alternatives solutions for this problem because he can't be oblivious to social problems because of his artist modalities .According to Kemal Tahir, history is one of the richest of these alternative solutions because problems that occur in the history, again works out in the history by being considered at length.

Kemal Tahir, who save Turkish readers from inferiority complex against West with the novel Devlet Ana, which civilizations' conflict is told makes an analogy between "righteous" and "gracious" state comprehension in the nature of Turkish society and colonizer polity in the West. Kemal Tahir, who tries to get discovered the sociological dynamism in the nature of Turkish reader by novel, creates a Turkish type that is idealized from novel characters and historical people such as Osman Bey, Orhan Bey, Akçakoca and Bacıbey.

Kemal Tahir, who reflects sociological develop mentinto the fiction in the novel, processes historical making suitably to its purpose and sociologically at the basis. ATÜT perception, which is basic dynamics of society in the development process during turning into a state from seignior the understanding of Gracious State and the function of Ahi Organization are stressed in the novel. This study aims, Devlet Ana novel is multi-dimensional novel viewing sociological dimension.

**Keywords:** Novel, History, sociology, Kemal Tahir.

## Giriş

Kemal Tahir, Türk edebiyatına kazandırdığı romanlarla Türk toplumunun ve tarihinin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yapısına ayna tutar. Romanların çoğunun derin analizlerinde sosyolojik ve tarihsel veriler yer alması; sosyolojinin toplumun zaman ve mekâna bağlı olarak kültür ve tarih bazında değişim, dönüşüm ve münasebetlerini inceleyen bir bilim dalı olduğunu gösterir.

Edebî metinler de konusunu ve kurgusunu, insan ve toplum odaklı tüm olaylardan alır. Bilhassa roman, toplumsal çıkmazda kalan birey trajedisini ve insan gerçekliğini dilin bütün estetik imkânlarından yararlanarak öznel tasarımlarla yansıtır. Sosyoloji ve edebiyatın ortak noktası, insanın sosyal dünyasıyla, ona uyum ve değişim arzusu ile açıklanabilir (Alver, 2004: 94). Bu yönüyle edebî eserler veya romanlar, toplumsal olayların ifadesi ve belgesi niteliğindedir. Edebiyat, sosyolojik araştırmalara katkı sunarken; sosyoloji de edebiyata kaynaklık eder. Böylelikle konusunu insan ve toplumdan alan sosyal bilimlerden olan edebiyat, sosyoloji ve tarihin ilişkisi kaçınılmaz olur. Devlet Ana romanı da bu üç bilimin çeşnisinin sunulduğu edebî bir eser hüviyetindedir.

Kemal Tahir'in romanları da edebiyat ve sosyoloji bağlamında dikkat çekecek derecede bulgu, belge ve verileri barındıran kurmaca metinlerdendir (Erol, 2013: 886). Devlet Ana romanı, Kemal Tahir'in tarihî perspektif ile toplumu ele aldığı tarihî romanlarından. Tarihe yönelik amacını da şu cümlelerle açıklar: "Çok az şey biliyorduk. Memleketi bilmiyorduk, halkı

bilmiyorduk çünkü tarihimizi bilmiyorduk dersem, neden az şey bildiğimizi yeterince anlatmış olurum” (Tahir, 1992b: 75). Kemal Tahir de içinde yaşadığı toplumun koşullarına kayıtsız kalamamış ve mevcut durumun tarihî ve sosyal arka planını görmezlikten gelememiştir.

Romanın dönemin toplumunu yansıtması, tarihi yansıtarak toplumu etkilemesi ve tarihî periyottaki olaylarla toplumsal kimliği muhafaza etmesi; tarih ve roman arasındaki bağlantıyı kuvvetlendirir. Bu kuvvetten tarihî roman kavramı ortaya çıkar. Roman, tarihî bir olayı yorumlayarak felsefi ve kültürel bir derinlik katar ve romanı saygın bir değere ulaştır. Tarihî roman ise yazarın tanıklık etmediği tarihte yaşanmış bir gerçeklikten alınan ve kendi içerisinde tutarlılığı ile hem tarihî hem kurmaca şahısların bulunduğu bir kurgudur. Aynı zamanda tarihî, edebî esaslara göre yeniden inşa eden tahkiyeli bir anlatıdır. Bu anlamda Devlet Ana romanı tarihî bir roman mahiyetindedir.

Roman, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini konu edinir. Romanda, Osmanlı Devleti'nin beylikten devlete dönüşüm ve değişim süreci ele alınır. Millet olma düşüncesinin çekirdeği, -Mavro'nun, Ertuğrul'u ve Kayı'yı anlattığı kısımlarda- romanda Ertuğrul Gazi'nin belirlediği prensiplerden anlaşılır. Romanda Osmanlı ahlâkının temellerinin atıldığı insan tipi, yaşam tarzı, adaletleri, gelenek ve göreneklerinden izler bulunur. Ufak bir beylik ve aşiretten devlet olma statüsüne yükselmenin sosyolojik kodları ve şifreleri destansı bir ifade tarzı ile okuyucuya sunulur. Beyliğin Söğüt ve çevresindeki yaşam tarzı, dönemin sosyolojik unsurları ile birlikte ele alınır.

Romanın itibari dünyasına Ertuğrul Gazi, Osman Bey ve Orhan Bey gibi tarihî şahsiyetler dâhil edilir. Devlet Ana'da 1290 yılından itibaren yaklaşık on yıllık bir zaman diliminde geçen olaylar, bir yıl gibi kısa bir zaman diliminde işlenir. Eserde, Türk / İslam kültür ve medeniyeti ile Batı medeniyeti mukayese edilerek iki medeniyetin siyasi ve toplumsal yaşam tarzları ve farkları ortaya konur. Türk / İslam kültür hayatının zenginlikleri okuyucuya sunulur. Yunus Emre, Şeyh Edebali, Dervişlik, Ahi Teşkilatı, Anadolu'daki ilk kadın teşkilatlanması gibi Türk kültür tarihinin önemli sosyolojik simgelerinin işlevi anlatılmaya çalışılır.

1967 yılında ilk baskısını yapmış olan roman, kısa sürede Türk edebiyatının önemli eserleri arasına girerek TDK 1968 Roman Ödülü'nü alır. Türk okuyucusunun gururunu okşayacak şekilde idealize edilen kahramanlara ek olarak romans ve destan türünü sosyolojik unsurlarla zenginleştirerek veren Kemal Tahir, romancı kimliğinin gereği olarak topluma, tarihî bir mesaj vermek ister.

### **Kemal Tahir ve Tarih**

Devlet Ana romanı, tarihî roman kriterlerine uygun olduğundan Kemal Tahir'in tarihe bakışına ve tarihî algılamasına değinmek yerinde olacaktır. Kemal Tahir, Türk edebiyatının önemli romancılarından biri olmasının yanı sıra önemli bir düşünürdür. Bundan dolayı Kemal Tahir, toplumsal sorunlara kayıtsız kalmaz. Kemal Tahir, Türk toplum tarihine duymuş olduğu ilgiden dolayı toplumsal sorunlara çözümler arar.

B. Moran'a göre (2009: 58) Kemal Tahir, Türk tarihi üzerine yaptığı çalışmaları roman yoluyla duyurmak ister. Zaten Kemal Tahir'i eleştirenler de romanlarının değeri üzerinden değil; romanın artalanındaki tarih algılaması ve ideolojik platformdaki aldığı tavırdan dolayı eleştirirler. Nitekim bu eleştirilerden en sonu ve şiddetlisi Mete Tuncay ile olan -tarihi değiştirme- tartışmasıdır.

Kemal Tahir'e göre sorunlar, tarih içinde meydana gelmiş ise çözümler de zengin bir kaynak olan tarihin içinde irdelenerek bulunmalıdır. Nitekim Kemal Tahir; Devlet Ana romanında, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde var olan ve Türk toplum yapısının karakteristiğini belirleyen temel argümanları ortaya koymaya çalışır.

Kemal Tahir, Devlet Ana romanında kurgusal olarak beylikten devlete dönüşen bir potansiyele dikkat çekmenin yanında bu kurguya sosyolojik bir derinlik de katarak bir toplumun devletleşme sürecindeki var oluş kodlarını da anlatır. Romanın ismindeki "analık" vurgusu da bu varoluşun kodlarından biridir. Nitekim roman, öncelikle "Osmanlı Çekirdeği" olarak düşünülür, lakin "Devlet Ana" olarak verilmek istenen mesaj, daha kapsayıcıdır (Kudret, 1999).

Bütün toplumsal olaylar tarih içinde olduğundan toplumsal sorunlar tarihten kopuk bir şekilde açıklanamaz. Toplumun aynası olması itibariyle roman, toplumun ve tarihin yankısıdır. Roman, bir edebî tür olarak insanın yeryüzündeki macerasına odaklandığı gibi aynı zamanda insanın bir yönüyle de yaşam ve toplum felsefesini oluşturur. Tarih ve romana bu açıdan yaklaşıldığında tarih denilen alanın bir yönüyle roman olduğu görülür. "Tarihle roman sanatı arasında teknik itibariyle olduğu kadar, insanın yeryüzündeki macerasını ele alarak işleme bakımından da büyük bir yakınlık vardır" (Yalçın, 1992: 221).

Roman, tarihî bir olayı yorumlayarak esere felsefi ve kültürel bir derinlik katar. Tarihî roman ise yazarın tanıklık etmediği tarihte yaşanmış bir gerçeklikten alınan kendi içerisinde tutarlılığı ile hem tarihî hem kurmaca şahısların bulunduğu ve tarihî, edebî esaslara göre yeniden inşa eden tahkiyeli bir anlatıdır. Tarihî roman, devrin meselelerine geçmişten aldığı örneklerle çözüm sunabildiği gibi ele aldığı tarihi eleştirerek de çözüm bulabilir.

Kemal Tahir, bu istekle tarihe yönelir. Ama onun yöneliş amacı ve metodu farklıdır. Ona göre tarih, başta sosyoloji olmak üzere bütün bilimlerin anasıdır. Kemal Tahir için tarih, en önemli kırılma noktası ve zenginlik kaynağıdır. Kemal Tahir, “Gerçekçi romanlar yazan bir sanatçı olarak, ben, toplumumuzda, batılılaşmanın neden istenen sonuçlar vermediğini aradım. Bu arayış beni tarihimizi yeni bir açıdan öğrenmeye incelemeye zorladı” (1992a: 147) cümleleriyle tarihe yönelişinin amacını belirtir. Devlet Ana’yı hangi ilke doğrultusunda yazdığına dair bir konuşmasında: “Bir kere Batı’da roman nereden kaynaklanmış? Masaldan, halk hikâyelerinden mi? Tamam! Benim de masalım var, halk hikâyelerim var... Öyleyse romanımızı oturtacağım temel var bende...” (Karabulut, 2009: 16) diyen yazar, Türk romanının Batı’yı örnek almaması gerektiğini ve millî değerlerin romana konu olabileceğini ifade eder. Onun için Türk toplumunu anlama girişimi, ona ait bugünkü konumundan başlayarak bugünün ışığında geçmişe bakmakla mümkündür. Ona göre toplumun içinde bulunduğu sorunların ve çözümlerin çaresi tarihte saklıdır. Bu yönüyle tarih, toplumun bugün içinde bulunduğu sorunların çözüm kaynağıdır.

Tarihe bu perspektiften bakan Kemal Tahir, sanatçının vazifesini de roman aracılığı ile topluma tarihini anlatmak ve tanıtmak olarak görür. “Kemal Tahir, Türk insanın kendi geçmişini ve kültürünü merak etme ve Batı’nın kültür emperyalizmine karşı millî kültürüne sahip çıkma görevini en az tarihçiler kadar, sanatçılara, aydınlara, sosyologlara ve bütün bilim adamlarına yüklemiştir” (Fedai, 2011: 301). Kemal Tahir’e göre bütün Türk aydınları, uzak ve yakın tarih üzerine derinlemesine eğilmeli, özellikle tabu hâline getirilen olaylar ve kişiler üzerinde dikkatle durmalı, bu kişilerin yalancı kahraman oldukları hâlde gerçek kahramanmış gibi gösterilmeleri özellikle araştırılmalıdır (Tahir, 1992a: 136). Kemal Tahir, bu misyonu kaleme aldığı tarihî romanları sayesinde yapar. Osmanlı tarih bilgisini Naimâ tarihî üzerine temellendiren Kemal Tahir, Nevşehir hapisanesinde kaldığı dönemlerde romanda tarihî kaynakları esas alarak vurgulayacağı tarih tezini şekillendirir (Kayalı, 2010: 701). Ancak Semih Gümüş’e göre ise Kemal Tahir, Osmanlı İmparatorluğu’nun altı yüz yılı aşkın ayakta kalmasını sağlayan gizil güçleri ortaya koyarken nesnel tarihin kaynaklarına inmek yerine yarı-bilinçli bir aydın olarak Osmanlı lehine bir önyargıyla Devlet Ana’yı yazar (Gümüş, 1999: 205).

Özgün ve yerli bir sosyal teoriyi, tarihî dayanakları ile roman türü içerisinde eritebilme gücüne sahip olan Kemal Tahir, bu yönüyle edebiyat sosyolojisi odaklı çalışmaların da konusu olabilecek romanlar kaleme alır. Lütfi Bergen’in bazı yazılarında Kemal Tahir’i yerlilik ekseninde değerlendirmesi, K. Tahir’in bu çalışmalarından dolaydır. Devlet Ana romanı da bu perspektifle kaleme alınır. Sosyolojik temelli teorisini tarih bilinciyle birleştirerek oluşturan Kemal Tahir, yeni ve yerli edebiyat sosyolojisi incelemelerine örnek olabilecek bu romanı

yazar. Kemal Tahir ve oluşturduğu özgün tarih anlatımı, roman biçiminin yerli ve yeni bir edebiyat sosyolojisinde bir merhale olarak kabul edilebilir ve bunun en önemli destekleyicisi de Devlet Ana romanını yazarken öncelendiği yerlilik düşüncesidir.

Tarihsel konulu ve sosyolojik temelli yerlilik düşüncesinin ağırlık merkezî olduğu bu roman da, tarihî olaylar yeniden irdelenme ve yorumlanma imkânı bulur. “Roman kahramanı için yeni bir varoluş biçimi” (Kundera, 2005: 50) oluşturur. Devlet Ana romanındaki tarihsel gerçekler yeniden kurgulanırken, tarihte yaşamış roman kahramanlarına yeni bir perspektiften bakılır. Osman Bey, Orhan Bey, Akçakoca, Şeyh Edebalı ve diğer kahramanlar; tarihteki rolleriyle değil, aynı zamanda duygu ve düşünce dünyalarındaki derinlikleri ve değişimleri ile romandaki yerini alır.

Devlet Ana romanı, sosyolojik ve psikolojik derinlemesi ve tarihin artalanındaki kültürel zenginlikleri yansıtması bakımından diğer tarihî romanlardan ayrılmaktadır. Bu ayrılış ise Kemal Tahir’in romanındaki tarihî temaya yüklediği sosyolojik ve psikolojik anlam kodları ile ilgilidir. Eserin diğer tarihî romanlardan farklılığı David Daiches’in tarihî roman kategorizasyonunu hatırlatır. David Daiches, tarihî malzemeyi değerlendirme mantığıyla tarihî romanları üçe ayırır. Birincisi, tarihî olayları konu edinen macera romanlarıdır. İkincisi, iki farklı devrin kıyaslandığı tarihî romanlardır. Üçüncüsü ise kültür ve tarih anlayışı içerisinde devrin şartlarına bağlı olarak insanın evrensel tarihî ve tecrübesini işleyen romanlardır (Yalçın, 2002: 250). Devlet Ana romanı, bu kriterler ışığında incelendiğinde üçüncü kategoriye daha uygun olduğu görülür.

Roman, yeni bir kurgulama olduğu için tarihî konuyu yeniden ele alan roman yazarı, tarihî belgelerdeki boşluklarda hayal gücünü kullanır. Tarihî olaylar, zaferler, yenilgiler ve yasaklar yeniden kurgulanarak yorumlanır. “Tarihi yeniden kurgulayan yazar, tarihi / kültürü ve tarihî şahsiyeti sevdirmede veya yerdirmede araç olarak kullanır” (Argunşah, 2010: 455).

Tarihî roman yazılırken gerçekliğe ne ölçüde bağlı kalınacağı ve tarihî belgeye ne oranda sadakat gösterileceği hep tartışılır. Sadık Kemal Tural’a göre yazar tarafından gözlemlenmemiş bir devri, tarihî hakikatlere sadık kalarak anlatması tarihî romanın vazgeçilmez unsuru olmalıdır (Yalçın, 2002: 259). Mehmet Niyazi ise tarihî romanın tarihî gerçeklere uygun olmasını ister. Çünkü yapılan iş, kurmaca ile bir nesli kurtarmak kadar kritiktir. Tarih sadece geçmişini araştırma ilmi değil, geleceği de kurma ilmidir. Ondan dolayı tarihî romanın o dönemdeki aynı havayı aksettirmesi lazımdır yoksa abes bir tür ortaya çıkar (Fedai, 2011b: 187).

Kemal Tahir “ben tarihî romanda herhangi bir tarih dönemini anlatmıyorum, bir toplumun çağdan çağa yansıyan dinamiğini belirtmeye çalışıyorum” (Tahir, 1992a: 186) diyerek tarih kuşunun gagasından ziyade sesini aksettirmeye çalışır. Ayrıca Kemal Tahir, tarihî malzemeyi kurgularken ve kullanırken amacı nispetinde bazı değişiklikler yapar. Kemal Tahir’in Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemine ait bilgisinin sağlam temellere dayandığını söylemeyen Taner Timur, o dönemi; uzmanların bile yeterli bilgiye sahip olmadığı karanlık bir dönem olarak niteler (Timur, 2002: 217). Oysa İsmet Bozdağ, Devlet Ana üzerine yazma çalışmalarının başlangıcında 3000 sayfaya yakın notlar çıkardığını, o döneme ait belgeleri ve resimleri incelediğini hatta romandaki şövalye Notus Gladys’ü tarihte yaşamış bir “Bizans piçi” olarak bulduğunu söyler (Bozdağ, 1980: 100).

### Sosyolojik Boyut

Kemal Tahir, her ne kadar bu romanı kurgusal olarak ortaya koysa da, kurgunun özündeki ruh ve tarihi ele alış biçimindeki ideolojik tavrın birleşimi, okuyucuya gerçek hayatın ipuçlarını verir. M. Hüküm’ünde belirttiği gibi (2014: 58) bu tutum, Kemal Tahir’e has olan bir yerliliğin ve klişe çözümleri geçip ideolojik saplantıları da aşmasının ifadesidir. Bir bakıma Kemal Tahir’in özgünlüğü –ve aslında eleştirilmesi- burada yatmaktadır.

Romanın sosyolojik boyutu; “Kerim Devlet” anlayışı odaklı sosyal devlet yapılanması, sosyo ekonomik düzlemdeki Ahilik Teşkilatı ve başlangıçta ATÜT’ü anımsatan toplumsal yapılanmalar üzerine temellendirilir. Kemal Tahir’in, romanını bu şekilde temellendirmesi Türk solu ile arasını açıp dışlanmasına neden olur. Çünkü Kerim Devlet düşüncesinin ortaya çıkması, yağmacı devlet klişesini yıkarak devletin bir statüko olarak değil, kültürel varlık alanı olarak algılanmasını sağlamıştır. ATÜT düşüncesini ele alıp tartışmaya açması da Osmanlı Devleti’ndeki sınıf farklılığının ve bilincinin olmayışının ifadesidir (Hüküm, 2014: 9). Sosyolojik analizlerle romanında bu tespitlerine yer veren Kemal Tahir, Türk solunun sinir uçlarına dokunur. Romanı, dil bilinci ve estetik boyutta eleştirilmekten ziyade yerliliği esas alıp farklı bir tarih ve ideoloji algılamasına yöneldiği için eleştirilir.

Romanın anlatıldığı sosyolojik ortam, Anadolu tarihinin en karmaşık ve parçalanmışlık devrini yansıtır. “1290’lı yılların dünyasında ölüm, yaşamaktan çok daha olağandı” (Tahir, 2005c: 175). Moğolların istilasından dolayı halk perişan olmuş ve Kayı Beyliği de fakir fukaraya yapılan yardımdan dolayı fakir düşmüştür. Merkezi otorite boşluğundan dolayı da Kayı Beyliği, Bizans tefurlarınca kuşatılmış bir durumdadır. Bu durumdaki bir beylikten devlete dönüşüm yaşattıran Tahir, Türk insanının tarihinden gelen aşağılık kompleksini yenmek istemesini de amaçlar.

Romanda Ertuğrul Gazi'nin ve Kayı Beyliği'nin fakir fukaraya yardımı, henüz nüvelenmiş olan sosyal devlet anlayışının da ilk belirtileridir. Ayrıca romanda; ekonomik yapı, Osmanlı toprak sistemi, mülkiyet meselesi, aile yapısı, göçebelik ve din gibi birçok sosyolojik kriter, Devlet Ana'da kendini hissettirir. Kemal Tahir, romanda sosyolojik analizlerle Türk kültür ve medeniyeti ile Batı'nın ekonomik temelli kültürel değerlerini karşılaştırır. Romanda feodalitenin Batı'yı karanlığa hapsettiğini söylerken; Türklerdeki sosyal hayatın nizamından, aile birliğinden, devlet-halk uyumundan ve bu minval üzerine gerçekleşen adalet duygusu ve devlet kurma yeteneğinden bahsedilir.

Bir yazısında Kemal Tahir'i eleştiren M. Belge (2012: 82) müspet olarak şu tespiti yapar: "Romanın ismi olan "Devlet Ana" kişilik boyutunda Bacıbey'i temsil etse de beyliğin siyaseti; 'kerim devlet' anlayışını gösterir." Beylikten devlet, aşiretten millet olma ülküsü; bu "devlet olma anlayışının" yani yönetimin şefkatli ama bir o kadar da adaletli olmasına bağlanır.

Romanın kurgusundaki Kayı Beyliği'nin dinamik gücü; Halil İnalcık'ın (2010: 234) tespiti ile "gaza geleneği" ve "Türkmenlerin kitlesel göçü"ne bağlanır. Çünkü bu duruma, 1284'te Moğolların kuklası durumundaki Sultan Mesut'u Selçuklu tahtına oturtmaları sonucu Anadolu'da doğan otorite boşluğu sebebiyet vermiştir. Böylelikle Türkmenler, gözlerini Bizans topraklarına dikerek Osmanlı'nın hayat bulacağı toprakların fethi başlar.

Roman, Avrupa'yı şekillendiren feodalitenin sosyolojik analizlerinin okuyucuya sunulmasıyla başlar. Notus Gladyus - Napoli kralının gayr-i meşru oğlu olduğunu iddia eden şövalye- Bizans'taki otorite boşluğundan yararlanarak kendi çapında feodal bir düzen kurmak ister. Gladyus'un Mavro ile yaptığı diyaloglar, Avrupa / Batı ile Anadolu / Osmanlı arasındaki farkı anlatmaya yöneliktir: "Soylunun soyluluğu gibi, yaptığı da hep Allah'tandır" (Tahir, 2005c: 29) cümlesiyle Gladyüs bir asilzâde olarak feodallerin köylü üzerindeki baskılarını bir erdem olarak görür ve köylüyü aşağılar: Bildiğin it tasması" hakareti ile halkı köle olarak görür. Bu duruma karşılık olarak da Hıristiyan Mavro da Müslüman Anadolu Beylikleri'nin şahsında Ertuğrul Gazi ve Kayı Beyliği'nin toplumsal düzenini anlatır. Sosyolojik mukayeseli diyaloglar ve analizlerle romanı başlatan Kemal Tahir, böylece romanı yazma sebebinden de ipuçları sunar.

Romanda sosyolojik analizlere değinen Kemal Tahir, romanın kurgusundaki olaylardan hareketle Doğu ve Batı toplumlarının kronik kültürel kodlarına da göndermeler de bulunur. Mesela, Notus Gladyüs'ün toprakları talan etme amacıyla yerli unsurlarla -din ekseninde- bir yakınlık kurmaya çalışması; Batı'nın emperyalizmini ve Haçlı Seferleri'ni akla getirir. Mavro'nun romanın ortalarında Müslüman olması, Osmanlı'nın uyguladığı hoşgörü politikasını, toprak düzenine teslimiyeti ve devşirme usulünü hatırlatır. Kerimcan'ın Keşiş'in mağarasında



hazineye kavuşması, beyliğin devletleşme sürecinde Doğu'nun ve Batı'nın da ilimlerine açılarak sahip çıkması sembolize edilir. Kerimcan'ın Kerim Çelebi'ye dönüşerek Kabusnâme ve Siyasetnâme kitaplarını okuması da dönemin Osmanlı / Türk toplumuna sadece “asker-toplum” boyutuyla bakmaktan ziyade toplumda sosyo kültürel açılımlara dönük bir yapının müsaitliğine de vurgu yapılır.

Romanda Anadolu'nun düzensizliğinin müsebbibi olarak görülen Moğollara karşı da sosyolojik tepki söz konusudur. Çünkü Moğollar, “dinî Müslümanlığa uymaz, töresi Oğuz'un yasalarını tutmaz bir nursuz tayfadırlar” (Tahir, 2005c: 285). Hatta romanın kurgunun bazı yerlerinde Moğol ırkına karşı da bir aşağılama vardır. Bir dervişin tarifi yapılacağı zaman “adamdan çok Moğol'a benziyordu” (Tahir, 2005c: 298) bu aşağılamanın ispatıdır. Bu durum, Kemal Tahir'in yeni kurulacak olan devletin anatomisinin Batı düzeninden farklı olduğunu anlatmaya çalıştığı gibi, Moğol sisteminden de ayırmayı düşünür (Timur, 2002: 222).

Ataerkil bir toplum yapısının varlığına değinen Kemal Tahir; bu durumu, abisinin intikamını alarak kişiliğini tamamlayan ve kararlarını kendi verebilecek seviyeye ulaşan Kerimcan / Kerim Çelebi'nin beylikte hatırı sayılır bir saygıya mazhar olan Bacıbey'e -babasını hatırlatan bir tavırla- kendi aldığı kararın arkasında durmasıyla verir. Bacıbey, oğlunun kendisine karşı gelmesini içerlerken kişiliğine ulaşmış olmasından dolayı da gurur duyar. Kerim Çelebi ise kendi kaderine - Osman Bey'in kendisine verdiği Subaşılık vazifesini kabul etmeyip Mollalığa dönmesi- karar verir ve kadınlara söz geçirdiği için de ataerkil yürütme gücünü gösterir. Bacıbey, “oğlunun adam olduğuna, babasının ocağını yakacağına, ancak kırbacı elinden çekip karşısına dikilince inanmıştı” (Tahir, 2005c: 775).

Roman; dervişlerin, keşişlerin, ozanların, cavlakların, Ahilerin ve esirlerin yani kurumsal ve sosyal sınıfların bir araya geldiği ortak bir yapıdır. Diyalog aralarında bu kurumlardan ve sosyal yapılardan bilgiler verilerek dönemin sosyolojik yapısına ayna tutulur. “- Tamam! Bunlar cavlaklardır Şövalyem - Ne demektir Cavlak? - Bunlar giyim bilmez yaz kış... - Arkadakiler giyimli? - Cavlak değil çünkü... Biri gezgin Ozan! Sazından belli... Allah Allah! “ülkede kimıldama başladı demektir gezgin ozanlar sık görünürse”... derdi rahmetli babam... geçenlerde bir daha geçtiydi... - Ne kimıldama olabilir? - Bilmem! Hemi de uzak yerin ozan-matarası dağarcığı var” (Tahir, 2005c: 37).

### **ATÜT: Asyavî / Asyatik / Asyagil Doğu Despotizmi**

Kemal Tahir'in romanın iç dinamiğine sosyolojik arka plan olarak yerleştirdiği A.T.Ü.T. (Asya Tipi Üretim Tarzı) kavramına değinmek yerinde olacaktır. ATÜT teorik olarak Doğu toplumlarının Batı toplumlarından farklı olduğu; Doğu'nun sosyo ekonomik olarak tarihf

süreç içerisinde durağan, Batı'nın ise dinamik süreçlerle belirlendiği tezi üzerine yoğunlaşmaktadır.

P. Anderson ise Marks'ın ATÜT teorisini Doğu - Batı mukayese düzleminde Aristoteles'e kadar götürür. Doğu / Asya toplumlarında toprak mülkiyeti meselesinden dolayı aykırı bir ses çıkmadığı için bu toplumlar, devletin despotik idaresine karşı boyun eğmek zorunda kaldıkları için Batı / Avrupa toplumlarına göre bu toplumlar daha aşağı bir konumdadır. Sonraki yıllarda ise Montesquieu, Doğu toplumlarını "keyfi zorbalık" ve "değişmezlik" terimleriyle tanımlar (Avcılar, 2002: 22).

ATÜT teorisinin kurucusu olan Marks, Doğu'daki bütün olayların temelini toprakta özel mülkiyetin yokluğuna bağlayarak bu durumu "cennetin anahtarı" olarak niteler. Çünkü iklim ve bölge şartları temelinde kanal ve su yollarının yapımında (kamu hizmeti) köylü, merkezi bir hükümetin varlığına muhtaçtır. Devlet de bu hizmete karşılık olarak köylünün artık ürününe el koyar. Böylelikle devlet, toprağı mülkleştirerek Doğu Despotizmi denen kavramın özellikleri ortaya çıkar. Devlet ile köylü arasında sosyolojik bir boşluğun olması, ara sınıfın olmasını engelleyeceğinden Doğu / Asya toplumları durağan bir sosyolojik yapı arz eder (Divitçioğlu, 1981: 17).

1960'lı yıllarda Fransa'dan Türkiye'ye ulaşan ATÜT tartışmalarının edebiyat alanındaki temsilciliğini Kemal Tahir yaparken; akademik düzeyde S. Hilav, S. Divitçioğlu, İ. Küçükömer, M. Sencer gibi sosyal bilimciler de aynı minval üzerine Osmanlı / Türk toplum yapısının doğuşunu ve genelini ATÜT kavramıyla ele almaya başlarlar. Ancak bu yıllardan çok önce (1930) Osmanlı / Türk toplumunun kendine özgü bir yapısı olduğu görüşüne Ö. L. Barkan, M. Akdağ, C. Orhonlu, H. İnalçık, F. Köprülü gibi tarihçiler ışık tutar.

M.Sencer, H. İslamoğlu ve Ç. Keyder gibi sosyal bilimciler Osmanlı / Türk toplumunun kuruluşunda egemen olan üretim tarzının ATÜT olduğunu savunsalar da H. Berktaş ve B. Boran bu kuruluşu feodalite ile açıklarlar. Bu karşıt söylemlerin ortak noktası ise İ. Ortaylı'ya göre sınıfsal farklılaşmaların olmamasından dolayı durağan bir toplum yapısının varlığıdır (Avcılar, 2002: 26).

1960-1970 yılları arasında popüler ATÜT tartışmalarının temelinde Osmanlı / Türk toplumu için "Feodal mi, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) mı?" ikilemi, Türkiye'nin entelektüel gündemini oluşturduğu için Kemal Tahir, bu sorulara kendi sosyoloji temelli tarih çalışmalarının da katkısıyla Devlet Ana romanında cevap verir. Kemal Tahir, Osmanlı / Türk toplumunun kuruluşundaki sosyoekonomik yapıdaki farklılıklara teorik dayanak aradığı için ATÜT ile ilgilenmeye ve konuyu esasından öğrenmek için Marksist literatürün birincil

kaynaklarına yönelir (Sarı, 215: 680). Kemal Tahir için Anadolu (Osmanlı / Türk) toplumunun tarihî süreç içerisindeki üretim tarzı önemlidir. Hatta S. Hilav, bu konuda Kemal Tahir'in "İslami feodalizmden bahseden ve Fuat Köprülü'den, Niyazi Berkes'in Türkiye'de Çağdaşlaşma ve Türkiye İktisat Tarihi'nden, Marks'ın Doğu toplumlarındaki ATÜT açıklamalarından, Karl Wittfogel'in Oriental Despotism adlı eserinden yararlandığı bilinmektedir" (Fedai, 2000a:182). Ömer Lütfi Barkan da ATÜT'ün müşahhas tarihî bir realiteye uygun olduğunu belirterek teori ve ideoloji açısından ATÜT sorgulanır.

Kemal Tahir, bu romanında Türk tarihî ve sosyal hayat ile ekonomik yapıyı bir arada ele almasıyla Türk toplumunun Batı'dakinden farklı bir toplumsal değişim ve gelişim gösterdiği mesajını vermek ister. Bu mesaj için Kemal Tahir, ATÜT uygulamasını Doğu toplumlarına model olarak sunmayı amaçlayarak bu fikre yerli bir söylem geliştirir. Bazı sosyologların Devlet Ana'ya "romanlaştırılmış ATÜT" nazarıyla bakması bu mesajın başarılı olduğu kanısındandır.

Kemal Tahir'in bu sosyolojik misyonunu (toplumlar arasındaki farkı açıklama) Berna Moran şu cümlelerle ifade eder: "Kemal Tahir köydeki yaşamı, okura, köy gerçeklerini ve sorunlarını tanıtmak ve çözmek amacıyla değil, tarihsel araştırmalardan edindiği kuramsal bir arka planın ışığında toplumun geçirdiği değişiklikleri saptamak amacıyla sergiler" (Moran, 2009: 132). Batı ile Türk toplum yapısı arasındaki farkın temel ayrımını ise B. Moran (2009: 130) "Osmanlı toplumu, kölelik, feodalite, kapitalizm geçmemiştir ve bunun nedeni de Asya Tipi Üretim Tarzı'dır" cümleleriyle ortaya koyar.

Sencer Divitçioğlu (1981: 11) ise bu üretim tipinin (Asya Tipi / Asyatik / Asyavî Üretim Tarzı) temel ölçütlerini toplumsal iş bölümü ve devlet otoritesi olarak belirler. Birincisi ile köy ekonomisi içinde sanatlar arası tabakalaşma doğar. İkincisinde ise devletin toprağın mülkiyetine sahip çıkmasıyla toplumda sınıflaşma ortaya çıkmaz. Genel olarak Osmanlı toplum yapısına bakıldığında üretim aracına sahip olan toprağın sahibi devlet, bireylerin toprak vasıtasıyla servet sahibi olmaları engellendiği için Osmanlıda sınıf mefhumu görülmeyerek sınıflar arası çatışma da olmaz. Ayrıca Divitçioğlu, iki toplum arasındaki farklılığa işaret ederek Osmanlı / Türk toplumundaki tımar sisteminin feodalitedeki malikâne sisteminden, sipahinin senyörden, serfin de reayadan temel dinamikleri ile ayrı olduğunu bildirir. O dönemin Batı toplumlarında sosyal hayatı düzenleyen derebeyleri, burjuvazi ve köle durumuna düşmüş olan köylü sınıfı Osmanlı devletinde görülmez. Çünkü Türk toplumu Batı'ya nazaran farklı sosyolojik evrelerden geçmiştir.

Kemal Tahir'in bu değişim ve dönüşüm sürecini –sonradan değiştireceği- Asya Tarzı Üretim Sistemi (ATÜT) ile anlatması, zamanında çok eleştirilere maruz bıraksa da Kayı

Beyliği'nde adil bir düzenin vurgulamasını yapmasındandır. ATÜT, sınıfsız bir toplumu öngörmez. Sadece Doğu toplumlarındaki mülkiyet dağılımının Batı'dakinden farklı olduğu fikrine odaklanır. Nitekim eserde Akçakoca'nın Cengiz töresindeki gibi soyluların olmaması, aynı toprağın gazi birliği etmiş yoldaşların hakkı olduğunu vurgulaması, adil bir toplum düzenini anlayışındandır.

Adil toplum düzeninin Osmanlı / Türk toplumundaki varlığına feodalitenin engel olduğunu söyleyen Doğan Avcıoğlu ve Behice Boran; Kemal Tahir'in bu tezine karşı çıkarlar. Batı'daki feodal derebeyi özelliklerinin Osmanlı / Türk toplum yapısında da var olduğunu söyleyen B. Boran “toprak üzerinde çalışan köylünün beye karşı sorumluluklarının ağırlığı dolayısıyla emeğinin ürettiği arslan payının beye / bey sınıfına gittiğini” söyler (Erkul, 1997: 90). Avrupa ile Osmanlıyı feodalitenin iki varyantı olarak gören Boran'a göre, Osmanlı; mahalli feodaliteyi tasfiye edememiş merkezî bir feodalitedir. D. Avcıoğlu ise Boran'ın fikirlerini açıklayıcı bularak Osmanlı'daki sosyo ekonomik hayatı, temelde köylünün artı değerine el konulmasından dolayı “sömürüye dayanan sınıflı bir düzen” olduğunu belirtir (Avcıoğlu, 1969: 245).

Kemal Tahir ise onların bu eleştirilerine karşı, Osmanlı'da feodalitenin varlığının mümkün olmadığını vurgular. Osmanlı'nın ortaya çıktığı dönemde –ki romanında vaka zamanı bu döneme tekabül eder- “eski bir feodalite varsa Osmanlılar bunlara karşı merkezi devlet kurmuşlarsa, ayrıca merkezi feodal devlet sayılmazlar, bilimin verilerine göre batıdaki burjuvaların tarihsel ödevini yüklenmiş sayılmalıdır” cümleleriyle eleştirilere cevap verir (Tahir, 1992b: 116). Kemal Tahir, bundan dolayı Osmanlı'yı Batı feodalizmine göre ele alan görüşleri çürütmeye feodalizm kalıbından başlar. “Nedense Osmanlı, bizde genellikle feodalite şablonuna göre açıklanmak istenmiştir. Oysa Osmanlı, feodal değildir, bünyesi itibariyle derebeyi olmadığı gibi, feodaliteye atılımı da yoktur. Tersine feodaliteye karşıdır”(Kızılcılık, 2012: 182). Kamu çıkarının daima bireysel çıkarın üzerinde tutulması sınıfların ortaya çıkmasına engel olmuştur.

Halit Refiğ'in bu konuda Kemal Tahir ile ilgili görüşleri şöyledir: “Kemal Tahir ilk romanlarından itibaren sürekli olarak bir fikri gelişme hâlindeydi. İlk romanlarında Türk toplumundaki yapılanmanın Batı'dakine benzer sınıfsal çelişkiler taşımadığını gözlemlemiş, daha sonra toplumsal varlığın ve düzenin korunmasında devletin vazgeçilmez önemini vurgulamıştı” (Refiğ, <http://www.derkenar.com/mim/halitrefig/>). Bu cümlelere binaen Kemal Tahir'e göre Osmanlılarda sınıfsal bir tabakalaşmanın varlığı imkânsızdır: “Osmanlılığı tabakalaşmaktan alıkoyan onun hiçbir millete dayanmamasıdır. Hiçbir millete dayanmayan Osmanlılar için, hangi millette olursa olsun tabakalaşmak ölüm demektir” (Tahir, 1992b: 152). Osmanlı, feodal olmamasından dolayı servet biriktirmeye de karşıdır (Tahir,1992b: 151).

Romanda Dündar Bey'in Bizanslı tüccarlarla iş tutması para biriktirmesi beylikçe hoş karşılanmaz. Osman Bey'in ise beyliği için canla başla mücadele etmesi takdir edilir.

Ayrıca Kemal Tahir, Batı'daki feodalitenin kaynağının köle sömürüsü / ekonomisi üzerine dayandığını belirterek köle sömürüsünün var olduğu bir toplumun sosyal dayanışmayı gerçekleştiremeyeceğini ancak Doğulu toplum modelinin köle sömürüsüne imkân vermeyerek mülkiyeti koruyan –ama özelleştirmeyen- ve feodal olmayan despotluklar olduğunu söyler. Böylelikle Kemal Tahir, Osmanlı'ya “Dış görünüşteki ağır despotluğa rağmen, insanın insanı köleleştirmesinden önce, insana yaraşır, yaşama tarzına daha yakındır” diyerek insancıl yaklaşır (Tahir, 1992b: 304).

Romanın kurgusunda Osman Bey, “devlet gücünün kişisel çıkarlar sağlamak, kıyıcı tutkuları doyurmak için kullanılmasından her zaman iğrenmişti” (Tahir,2005c:351). Ayrıca “din yaymaya çalışmayacağız! Talan etmeyeceğiz! Tersine herkesin inancına saygı göstereceğiz!” cümlelerinden Osman Bey'in takip ettiği sosyolojik temelli hoşgörü / insancıl politikası anlaşılabilir. Bu kuşatıcı ve kucaklayıcı ve hümanizmi çağrıştıran cümleler, Murat Belge'nin eseri şovenizm ile Cevdet Kudret'in ise ırkçılık ile eleştirmesini tekzip eder. Osman Bey'in çevresindeki olaylara insancıl odaklı bir üslupla yaklaşmasının nedeni, Şeyh Edebali'nin olgun şahsiyetinin etkisi ile ahilik öğretisinin tasavvuf felsefesi ile kaynaştırılmasıdır (Kabaklı, 2008: 307).

K. Tahir'e göre Osmanlı'da feodalizme yönelmiş soyluluk da yoktur. Osmanlıda özel mülkiyet yerine, toplumsal mülkiyet ön plana çıkar. “Reayayı topraksız komak haramdır, topraklarını birbirine katıp mülk çiftliği peydahlanarak halkı boğaz tokluğuna çalıştırmaksa büsbütün haramdır” (Tahir, 2005c: 285). Toprak, Allah'ın mülkiyeti anlayışı; Osmanlıda sınıfların oluşmasını önlemiştir. Osmanlı / Türk toplum yapısındaki algılamada, toprak da Allah'ındır. Padişah, Allah adına bu toprakları isteyenlere kiracı olarak verir. Karşılığında devleti yürütecek- yani toplumu koruyacak artı değeri hazineye alır.

S. Kızılçelik'e (2012: 193) göre beylikten devlete gelişen Osmanlı / Türk toplumunun uzun süre yaşamasının sırrı; feodal karakterli bir idare yerine padişah – kapıkulu – ulema - reaya dörtlüsüne dayanan İslami karakterli bir devlet olmasıdır. Çünkü bu devlet, Batı'daki toplumsal çatışmalarla sosyal hayatı tehdit etmek yerine bu dörtlünün birbirini otokontrol sistemiyle denetlemesi sayesinde işlevselliğini sağlar. Bu sistemin üç bacağı sağlam kaldıkça birinin öteki üstünde katî hâkimiyet kurması da söz konusu olamamaktadır. Ayrıca devlet, büyük toprak sahibi olma yoluyla zenginleşmenin tüm mekanizmalarını ortadan kaldırarak ekonomik gücü kendi bünyesinde tutar.

Bununla birlikte D. Avcıoğlu, Osmanlı'nın sosyo ekonomik düzenine ikinci bir açıklama getirerek Asya Tipi Üretim Tarzı'ndan bahseder. Çünkü belirtilen ATÜT, Batı'da geçerli olan artı değer kuramının Doğu'da geçerli olmayacağı üzerine yapılandırır. Marx'ın tarihsel gelişme tezine göre açıklanacak olursa; ilkel komünist toplumdan özel mülkiyete geçiş kademe kademedir. Bunlar: köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist toplumlar çizgisi olarak verilir. Söz konusu kademe ilerleyişi Asya / Doğulu toplumlar için geçerli değildir. Çünkü devletin güdümünde toplumsal mülkiyetin egemen olduğu bu toplumlarda sınıflaşma olayı, toplumsal çatışmaya neden olacak seviyede değildir. Böylelikle Asya / Doğulu toplumlar, bir üst kademeye geçmemekte direnmektedir. Marx'ın, ekonomik gelişmenin neden Doğu'da değil de Batı'da gerçekleştiği sorusuna cevap ararken bulduğu bir çözüm olan ATÜT'ün köy ile şehir arasında üretim bakımından bir fark bulunmamasına dayandığını yazan Avcıoğlu, bunun Osmanlı/Türk toplumunu açıklamada yetersiz olduğunu belirtir (Gürkan, 2013: 78).

Romanın kurgusunda Kemal Tahir, Batı'daki sömürücü feodalizm ile Türklerin kurduğu düzenin taban tabana zıt olduğunu vurgular. Bu vurgulara şu şekilde örnek verilebilir: Feodalitenin zulmünden kaçan Hıristiyanların Ertuğrul Bey'e sığınarak Dönmezler köyüne yerleşmeleri "ana gibi şefkatli devletin" tohumlarının atıldığına göstergesidir. Mikro düzlemdeki Devlet Ana / Bacıbey ise Filatyos'un zulmünden kaçan Mavro'yu zalime vermemek için evladı olarak kabul eder. Mavro'nun "bırakma beni Devlet Ana!" feryadı her şeyi özetler. Devlet Ana, Rum bacılarına başkan seçilmiş olan Bacıbey'dir. Uzun boylu, yiğit bir kadındır. Güçlü ve dirayetli olmasından dolayı da Ertuğrul Bey'den başkasını dinlememektedir. "Bacıbey, bir yandan disiplinli sert mizacı, öte yandan saygı uyandıran koruyucu kişiliğiyle Osmanlı Devleti'nin Osmanlıdaki devlet anlayışının simgesidir" (Aytaç, 2012: 150). Mazluma karşı şefkatli, zalime karşı ise hiddetli olmak, tüm beyliğin bireylerine akseder.

Adil, şefkatli ve insancıl düzenin karşısına yazar; Kıbrıslı Saint - Jean Şövalyesinin Kıbrıs'tan kalkarak feodalizm düzeninde bir kontluk kurmak isteyen Notüs Gladys'u çıkarır. "Sen-Jan Şövalyeleri bir Hristiyan tarikatı olarak son derece sıkı kuralları olan ve özellikle Müslümanlara karşı en sert savaşan topluluktur" (Yalçın,2002: 239). Gladys'un amacı Kayı Beyliği'ni ortadan kaldırarak boşalacak yerlere Batı'daki feodal köle düzenini getirmektir. Bu feodal köle düzeninde köylünün toprak üzerinde hiçbir hakkı bulunmamakta ve karın tokluğuna çalışılmaktadır. Merkezîyetçilikten yoksun bir düzen olduğu için de köylünün hakkını devlet gözetememektedir. Gladys, feodalite sistemini "Pazar baçını arttırmaya geldi mi, senyörün keyfinedir, kimse karışamaz. Kendi toprağında dilediğini yapar. Çünkü (Tanrı) toprağı da soylular için yaratmıştır, salt toprağı değil, üstündeki köylüyü de bağışlamıştır mal diye, canı çekerse asar! (Tahir, 2005c: 36) cümleleri ile anlatır.

Mavro, Hıristiyan toplumundaki efendi-köylü ilişkisinin efendi-köle ilişkisine döndüğünü söyleyerek bu sosyolojik zıtlığa itiraz eder. Türklerde ahilik teşkilatının olduğunu ve köylünün ezilmediğini ifade eder. Gladyüs ise, asilzadelerin her şeyin sahibi olduğunu, köylünün sorgulamaya hakkı bulunmadığını söyleyerek karşılık verir. Mavro, Hıristiyanlardan birçok kişinin Müslümanlığı tercih ettiğini ve Ertuğrul Bey'in Müslüman olan herkese kapısının açık olduğunu ve onları koruduğunu söyler. Romanın genelinde bu iki sosyolojik çatışma unsurları görülür. Ayrıca Gladyüs, tek Türk'e kadar öldürmedikçe İsa ümmetine rahat olmayacağı inancındadır. Bu amacı için Türkopol Uranha ve Keşiş Benito ile işbirliği yapar.

### **Kerim Devlet: Bozuk ATÜT / Doğulu Devlet Tipi**

Soyut teoriyi, somut tarihsel gerçeklikle ve birlikte ve karşılıklı etkileşim bağlamında ele alan Kemal Tahir, özgünlük ve yerlilik düşüncesine bu boyutta önem verir. Kemal Tahir'e göre bir ülkenin somut gerçekleri –tarihî süreç de dâhil- o ülkenin toplumsal koşullarının realitesinin yansımasıdır. O zaman teori, ülkenin somut gerçekleri düzleminde aslından sapmamak kaydıyla dönüşüme uğratabilir. Kemal Tahir'in yerlilik ve özgünlük üzerinde ısrarla durması bundan dolayıdır. Doğulu toplumlar (Osmanlı / Türk toplumu) tarihî ve sosyolojik gelişimi Batı'dan farklılık gösterdiği için ATÜT teorisinin de bu yapısal farklılıkları göz önünde tutacak biçimde dönüşüme uğratılması kaçınılmaz olur. Kemal Tahir'in “Kerim Devlet” anlayışı ile yaptığı budur.

Hatta Kemal Tahir, yerlilik düşüncesinden hareketle Marksist doktrinlerin Türk toplum yapısına entegresinde bazı özelliklerin dikkate alınması hususunda uyarılarda bulunur. Bu noktada tarihî verileri ve Osmanlı toplum yapısını sosyoekonomik boyutta tahlil ve analiz etmeye gayret gösterir. 12 yıllık hapisane hayatında klasik Osmanlı kaynaklarını derinlemesine inceler. Cemil Meriç'in ifadesi ile hapisaneyi bir laboratuvar gibi kullanır. Öncelikle ATÜT modeli üzerinden Osmanlı - Türk toplum yapısı okumaları yapan Kemal Tahir, Marks'ın Batı dışı toplumların bir kısmının Batı'nın geçirdiği aşamalardan farklı bir ekonomik - sosyal yapıda olduğu söyler. Arkadaşlarına da uyarılarda bulunarak ATÜT'ün Batılılar tarafından hangi amaçla kullanıldığına dikkat edilmesini ister. Önceleri savunduğu bu görüşü terk ederek Marksizm'in Doğu toplumları için ileri sürdüğü fikirlerin Osmanlı'yı anlamada yeterli olamayacağını savunur. Böylelikle Kemal Tahir, “Bozuk ATÜT” ya da “Doğulu Devlet Tipi” modelini öne sürerek ATÜT modelinin Osmanlı ve Anadolu insanını tanımada yeterli olmayacağını düşünür.

Osmanlı ve Türk toplumunu anlamada ATÜT'e müracaat eden Kemal Tahir, sonraları ATÜT'ün bu toplumu anlamada yeterli olamayacağını düşünerek, Devlet Ana romanını “Kerim Devlet” tanımlamasından yola çıkarak özgün ve tamamıyla iç dinamiklerin şekillendirdiği bir

düşünce üzerine yapılandırır. Bu düşünceyi yerleştirmek için de Kemal Tahir, romanın kurgusuna şu tarz sosyolojik kırılma noktalarını aktarır: Ertuğrul Bey'in kimsenin dinine karışmaması, talanla geçinmeyip zenginden alıp fakire vermesi, “Beylik vermekle olur” düşüncesinden hareketle, pazar vergisini düşük tutması, angaryaya gidilmemesidir. Böylece feodalitenin olası izleri silinmeye çalışılır. Mavro'nun dilinde de Gladyus'a aktarılan bu tespitler, aslında iki medeniyet arasındaki farklılıkların tespitidir. Ayrıca romanda Kerim Devlet anlayışından hareketle vurgulanan adalet duygusu; devletin temelindeki manevi unsur olarak algılanır. Çünkü devlet, adaleti sağladığı ölçüde devlet olarak mülkiyetin / devletin / kamu düzeninin temelini oluşturur. Romanda “Kanundur, beylik kul ile olur, kul hazine ile olur, hazine reaya ile olur, reaya adalet ile olur” (Tahir, 2005c: 546) cümleleri toplum nazarındaki adalet duygusunu vurgular.

Kemal Tahir'e göre Doğu toplumlarında Batı'daki gibi sınıflaşma olmadığı için devletin, herhangi bir sınıfa imtiyaz sağlamak gibi bir lüksü olmayacağı için ve de meşruiyetini herhangi bir sınıftan almayacağı için idaresi adalete dayanmaktadır. Ayrıca Kemal Tahir, Doğu'daki toplum düzeninin devletçiliği mecbur bıraktığını belirtir: “Kişisel mülkiyetin belli ellerde toplanmasını önleyen temel ekonomik şartlar doğulu toplumları ister istemez, batılı anlamda sınıflara değil, idarecilerle çiftçi halklar diye ikiye bölmektedir. Bu bölünüş, batıdaki üretimde insanın insanı sömürmesi olayını (...) batıdakinden çok ayrı yasalara bağlamakta, enikonu tersine çevirmektedir (...) Batıda devlet sırasında bir sınıfın diğer sınıfı ezmek için kullandığı araç olduğu halde, doğuda devlet, halka karşı sorumluluklar yüklenmiştir. Son hesaplaşmada ihya edicidir” (Tahir, 1992b:318). Bu yönleriyle K. Tahir'e göre devlet, kerim olmak zorundadır. Bu Doğu için kaçınılmazdır.

“Osmanlılar, Doğulu Devleti kurup yaşatmakta, Rumeli'ndeki batılı derebeyi sistemiyle yaşayan Hıristiyan reayayı, o çağlarda hiçbir yerde bulunmayan en yumuşak bir merkezî - bürokratik devlet idaresi getirmekle memnun etmişler, devletsiz yaşayamayan Anadolu toplumuna ise, düpedüz yaşama imkânı sağlamışlardır.” diyen Kemal Tahir (1992b: 321) otorite boşluğundan doğan nizamsızlığa ve bozulan Anadolu düzenine Ertuğrul Bey ve Osman Bey'in şahsında Kayı Beyliği'nin “Kerim Devlet” anlayışından hareketle nefes aldığını belirtir. Devlet Ana, toplumun korunma ve kollanma ihtiyacının vücuda gelişi olarak pazarı rahatlatır, ticaret yollarının güvenliğini sağlayarak çatışmasızlık ilkesini benimser.

Genel olarak ise Doğu / Asyalı Despotizmi olarak tanımlanan Kerim / Hayırlı Devlet, coğrafi şartlardan dolayı insanın doğayla mücadelesinde toprağın insanı besleyebilmesi için sulama, ulaşım, sosyal güvenlik ve üretim gibi bir takım zorunlulukları mesuliyet bilir. Hatta tarihî süreçte Mezopotamya'da sürekli sel ve taşkınların olması ve devletin bu olumsuz



koşullara karşı setler yapması bu devlet modelinin özelliklerindedir. Köylünün ürettiği artı-değere de bu sorumluluk neticesinde el koyan devlet, kişisel mülkiyetin belli ellerde toplanmasının da önüne geçer ve toplumsal yapının sınıflar olarak değil, idareci ve halk olarak ayrışmasını sağlar.

Dursun Kırbaş'a göre de Osmanlı'nın "Kerim Devlet" anlayışından hareketle devletçiliğinin ipuçları bulunmaktadır: "Bu devletçilik tersaneler, vs. tutun da, eğitime, yargılama örgütlerine, loncalara kadar bir merkezî otoritenin denetimindedir. Dinî bile devletleştiren bu otorite, iç ve dış ticareti aralıksız denetlemektedir, pazardaki fiyatları belli bir çizgide tutmaktadır. Böyle mükemmel bir devlet, sırasında, despot da olmak zorundadır. Kemal Tahir'e göre, eğer Osmanlı devleti despotluktan, merkezilikten, bürokratlardan vazgeçtim derse, Osmanlı reayası ayaklanır, bunların geri getirilmesini ister, hatta bunun için zorlar" (Kırbaş, 1987: 24). Bu yönleriyle Ömer Lütfi Barkan'ın "merkezî bir devlet otoritesinin mütemadiyen ayarlayıcı ve planlayıcı alâka ve müdahalesi" efsanesi ile Kerim Devlet imgesi arasında bir akrabalığın olduğu unutulmamalıdır.

### **Ahilik Teşkilatı: Sosyo Ekonomik Hayatın Temel Dinamiği**

Romanın üçüncü temel sosyolojik unsuru ise Ahilik Teşkilatı'dır. Devlet politikası Osman Bey üzerinden kurgulanırken, Ahilik de Kerim Çelebi ve Şeyh Edebali üzerinden kurgulanır. Ahilik 8. yy.dan sonra İslam ülkelerinde yayılan fütüvvet kurumunun bir devamıdır. Esnaf boyutu olmakla birlikte dinsel boyutta tasavvufa bağlı ve özellikle ahlaksal değerlere önem veren bir kuruluştur (Moran,2009: 217). "Ahiler, bazı yönleriyle gazileri hatırlatırlar; onlar da gözünü budaktan sakınmayan yiğit kişilerdir. Fakat gayeleri savaş değil, barıştır. Hayat felsefeleri ve yaşayış tarzları çalışmaya, dostluğa ve yardımlaşmaya dayanır" (Kaplan, 2014: 126).

C. Şeker, bir makalesinde Ahiliğin, Anadolu'ya yerleşen esnaf ve tüccar Türklerin yerli esnaf ve zanaatkâr örgütü olduğu belirterek bu kurumun kökeninin Abbasi halifesi Nâsır-Lidînilâh (1180-1225) tarafından atıldığını söyler. Bu kurumun özündeki amaç, devlet otoritesinin tesisi, asayişin teminidir. Buna üçüncü olarak da ekonominin tekmili eklenebilir. Çünkü Ahilerin; Anadolu şehirlerinde piyasayı ellerinde bulunduran rakipleri karşısında tek seçeneği, sağlam ve standart mal üreterek rakiplerine üstünlük sağlamaya çalışmalarıdır. Bu durum ekonomiyi canlı tutmaya yaradığı gibi halkın mağduriyetini de engellemektedir (Bergen, 2016).

1239 Babai İsyanı, 1243 Köseadağ Savaşı ile Selçuklu Devleti'nin nizamının bozulması ile Anadolu'da Moğol istilası başlar. Bunun sonucunda beylikler oluşur ve biri de Batı uçlarında

bulunan Kayı Beyliği'dir. Ahiler, siyasi ve toplumsal açıdan bozulan Anadolu'yu düzenleme işinde etkili olmanın yanında Kayı Beyliği'nin devletleşme sürecinde de etkindirler. Osman Bey'in Alplik misyonu ile diğer beylere nazaran "Gazi" unvanını kullanması, Orhan Bey'in ilk yaya ordusundaki askerlerin üniformasının Ahi urbası olması bu etkinin neticeleridir.

Osmanlı'nın ilerleyen süreçlerinde de Ahilik Kurumu'nun devletin ve Anadolu'nun siyasi hayatını düzenleyen Padişah – Asker - Ulema zümrelerinden sonra gelen etkin bir dördüncü zümre olduğu görülür. Nitekim romanda Osman Bey'in beylikten devletleşmeye dönüşen stratejisini ve Batı / Bizans hakkındaki gözü kara fikirlerini dinleyen Şeyh Edebalı, "hele sözlerindeki sertliği hiç beğenmemişti. Akçakoca'ya fazla mı kapıldığını, Dündar'ın bunca yalvarmalarına kulak asmamakla büyük bir yanlışlık mı yaptığını hızlıca düşündü" (Tahir, 2005c: 221). Şeyh Edebalı'nın bu düşünceleri, beyliğe "Bey" seçiminde Ahilik Kurumu'nun ne kadar etkin olduğunun da göstergesidir.

Üretim temelinde İslami bir dayanağa yaslanana Ahilik Kurumu, beylikten devlete dönüşüm sürecinde toplumun iç nizamını, İslam geleneği ve medeniyeti ile şekillendirir. Tarihî süreç içerisinde dinin hem psikolojik hem de sosyolojik etkilerine değinen Ülgener, din ile sosyo ekonomik yapılanma arasındaki ilişkiden söz etmemenin garip olduğunu belirtir. Hatta bu ilişkinin, aynı din ve medeniyete sahip kültürlerde farklı varyantlarının da olacağını söyleyerek dinin cemaate has anlayış ve kavrayış bütünlüğü ile anlam kazanarak bölgesel farklılıkların olabileceğini belirtir (Ülgener, 2006: 10). Bir toplumun hayat tarzının özü, o hayat tarzını besleyen değerler olduğu için dinî menşeli Ahilik Kurumu, sosyal hayatı da ekonomik eksenli şekillendirme kuvvetine sahiptir.

Romanda Osman Bey ile Şeyh Edebalı arasındaki diyalog ve ilişkiler; geniş düzlemde devlet ile Ahilik Kurumu arasındaki ilişkilerle paralellik göstermesinin yanında, bu kurum sayesinde toplumun devletleşme sürecinde din eksenli sosyo ekonomik bir yapılanma olacağını da işaretidir. Hatta Halil İnalçık; bu ilişkilerde, Ahilere birçok vakıf, köy ve çiftliklerin Osman Bey tarafından verildiğinin ve ilerleyen dönemlerde ilk vezirlerin Ahiler arasından seçildiğinin göstergesinin tahrir defterlerindeki kayıtlar olduğunu söyler (İnalçık, 2010: 34-36). Romanda Ahi Şeyhi Edebalı'nın telkinleri ile Osman Bey, barışı korumaktan yana siyaset takip eder. Ancak olaylar Onu, kendini savunmak için savaşmaya zorlar.

Romanda ikinci bölüm başlangıcında Ahi öğretisini çok iyi işleyen yazar, dönemin Ahilik ruhundan haber verir. Nitekim Alişar'ın konak basmasında Osman Bey'e yardıma Eskişehir Ahi babası Yahya Efendi gelir. Şeyh Edebalı'nın Konya'daki Ahi şeyhine mektup yazarak Sultan ile irtibata geçmesi, dönemin Ahilik kurumunun sosyo-politik işlevini de gözler önüne serer. Eskişehir Sancakbeyi Alişar'ın kâhyası Pervane Subaşı Moğol Çudaroğlu'na Şeyh

Edebalı' nin kızı Balkız'ı kaçırma teklifinde bulunur. Çudaroğlu Ahilere karşı olan korkusunu şu şekilde dile getirir: -“Ahileri napalım? Tüm Ahiler sırtımıza binince, toprağı nerede bulacaksın da mezarını kazıp içine gireceksin! Yok arkadaş! Bu kez yanlış geldin ve de gelmekle ayıbettin! Çudar, evet, az biraz avanaktır ama sizin umduğunuz kadar değildir” (Tahir, 2005c: 243). Şeyh Edebalı'nin kızına dokunulmasının çevredeki Ahi gücünün hiçe sayılması anlamına geldiği vurgulanır.

Ahilik eğitimi, gençlerin aylak kalıp, kötü alışkanlıklar edinmelerini engellemenin, onu sözü geçer bir meslek sahibi yapmanın yanında, onlara dinî, ahlaki bilgi ve davranış biçimlerini de kazandırır. Temelini bu sosyolojik dinamiğe dayandıran Kayı Beyliği, zamanla çevresindeki Tekfurlar ile kendisini savunma mücadelesine girdiğinden dolayı da topraklarını genişletir. Kayı Beyliği'nin Ermeni Toros, Rum Mavro, Pop Markos gibi her milletten insanı kucaklaması yazarın evrensel düzlemde vermek istediği mesaj ile paraleldir. Biz ve öteki anlayışı ret edilir. Her bir unsur Kayılarda eşit sayılır. Tarihçi İlber Ortaylı ise Kayılar'ın batıya doğru genişlemesinin fütühatçı olmayıp kurtarıcı bir zihniyet ile yapıldığını söyler. Bundan dolayı Osmanlı'nın tarihte Roma İmparatorluğu'ndan sonra en büyük yönetim örgütüne sahip bir topluluk olduğunu belirtir (Kantarcıoğlu, 2008:108).

### Sonuç

Devlet Ana romanı, Kemal Tahir'in en çok üzerine konuşulan romanıdır. İçerdiği sosyolojik mesajlardan ve psikolojik boyutlardan dolayı her ne kadar eleştirilere maruz kalsa da tema itibarıyla tarihten beslendiği için tarihî roman kriterlerine uygundur. Kemal Tahir'e göre “tarihî roman” için tarihî romanda kullananlar ile tarihi, romanlaştıranlar olarak iki sınıf vardır. Kemal Tahir, tarihî malzemeyi toplum endeksli keşfedilmemiş zengin bir kaynak olarak görür.

Sosyolojik boyutta medeniyetler çatışmasının yaşandığı romanda Doğu'nun hümanist; Batı'nın ise emperyalist düzeni vurgulanır. Toprak mülkiyetinin Asya tarzı üretim tipi ile açıklandığı, adil ve şefkatli devlet düzeninden müteşekkil Kerim Devlet anlayışının belirtildiği ve Batı'nın kısıcılığının vurgulanmaya çalışıldığı romanın isminin Devlet Ana olması gayet manidar ve uygundur. Türklerin kabiliyetinin devlet kuruculuğunun yanında 600 yıl ayakta kalmasına dayanak arayan yazar, ATÜT, Kerim Devlet ve Ahilik teşkilatı gibi sosyolojik algılamalara ve kurumlara göndermeler yapar. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini yeniden inşa etmek isteyen yazar, Türk toplumuna ait orijinal bir söylem gerçekleştirir. Türk okuyucusunun idealize edilmiş tipleri rahatça bulması, romanın çekiciliğini arttırmakla birlikte kendi kültür tarihinden zengin bilgiler romanda satır aralarında verilir.

Sosyolojik derinliğinin yanı sıra altı yüz sene ayakta kalan bir devletin felsefesine, tarihin zengin kaynaklarından yararlanarak farklı bir yorum getiren Devlet Ana romanı; yazıldığı dönemde çok ses getirdiği gibi yapılan araştırmalar ve eleştiriler ile tazeliğini muhafaza etmektedir.

### Kaynaklar

- ALVER, K. (2004). *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.
- ARGUNŞAH, H. (2010). Tarihi Romanın Yükselişi. *Hece*, Türk Romanı Özel Sayısı, 65 - 67.
- AVCILAR, S. B. (2002). Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda. *Bilig*, 22.
- AVCIOĞLU, D. (1969). *Türkiye'nin Düzeni (Dün – Bugün - Yarın)*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- AYTAÇ, G. (2012). *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- BELGE, M. (2012). *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BERGEN, L. (2016). Anadolu'nun Düzeni - Ahiler ve Gaziler. <http://akademikplatform.net/anadolunun-duzeni-ahiler-gaziler/> (Erişim Tarihi: 17.06.2016)
- BOZDAĞ, İ. (1980). *Kemal Tahir ile Sohbetler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- DİVİTÇİOĞLU, S. (1981). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. Kırklareli: Sermet Matbaası.
- ERKUL, A. (1997). Behice Boran'ın Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme Görüşleri. *Amme İdare Dergisi*, 30,1.
- EROL, K. (2013). Kemal Tahir'in Köyün Kamburu Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Bakış. *International Journal of Social Science*, 6(3), 879-903
- FEDAİ, Ö. (2000a). Mistik, Marksist ve Osmanlı: Kemal Tahir Romanında Tarih. *Türk Yurdu Dergisi*, Roman Özel Sayısı, 20, 153.
- FEDAİ, Ö. (2011b). *Roman Konuştular*. İstanbul: Sütun Yayınları.
- GÜMÜŞ, S. (1999). *Tarih Kavramı ve Osmanlı'nın Kemal Tahir Üzerindeki Gölgesi*. Kitaplık, 38.
- GÜRKAN, A. (2003). *Devlet Ana ve İmparatorluğun İç Nizâmı*. Dergâh, Mayıs.
- HÜKÜM, M. (2014). *Milletlerin Ruhunu ve Edebiyatı Üzerine*. Bizim Külliye, 60.
- İNALCIK, H. (2010). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KABAKLI, A. (2008). *Türk Edebiyatı V*. (14. Baskı). İstanbul: TEV Yayınları.
- KANTARCIOĞLU, S. (2008). *Yakınçağ Tarihimizde Roman (1908-1960)*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- KAPLAN, M. (2014). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 – Tip Tahlilleri*. (9. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARABULUT, M. (2009). Devlet Ana Romanı Üzerine Bir İnceleme. *Erdem dergisi*, 53.
- KARATAŞ, T. (2011). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Sütun Yayınları.

- KAYALI, K. (2010). Bir Arayışın Önemli Bir Durağı: Devlet Ana. *Hece*, Türk Romanı Özel Sayısı, 65 - 67.
- KIRBAŞ, D. (1987). *Osmanlı Toplum Düzeni ve Kemal Tahir*. Arba yayınları.
- KIZILÇELİK, S. (2012). *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*. İstanbul: Anı Yayıncılık.
- KUDRET, C. (1999). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- KUNDERA, M. (2005). *Roman Sanatı*. (Çev. Aysel Bora). İstanbul: Can Yayınları.
- MORAN, B. (2009). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*. (16. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- SARI, K. A. (2015). Kemal Tahir’de Sosyalizm ve Batılılaşma Eleştirisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4, 3.
- ŞENTÜRK, H. (2014). *Yahya Kemal ve Din-Psikososyal Yaklaşım*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- TAHİR, K. (1992a). *Notlar / Batılılaşma*. (Yay. Haz. Cengiz Yazzoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- TAHİR, K. (1992b). *Notlar / Osmanlılık-Bizans*. (Yay. Haz. Cengiz Yazzoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- TAHİR, K. (2005c). *Devlet Ana*. (10. Baskı). İstanbul: İthaki Yayınları.
- TİMUR, T. (2002). *Osmanlı - Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- ÜLGENER, F. S. (2006). *Zihniyet ve Din - İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- YALÇIN, A. (1992a). *Cumhuriyet Devri Tarihi Romanı 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YALÇIN, A. (2002b). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAVUZ, H. (2005). *Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar*. (2. Baskı). İstanbul: YKY.
- <http://www.derkenar.com/mim/halitrefig>.